

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/101/220-226>

Gülsu Əsədli
Milli Aviasiya Akademiyası
magistrant
gasadli2001@gmail.com

KONSTITUSİYAYA DÜZƏLİŞLƏR EDİLMƏSİNDƏ REFERENDUMUN ROLU

Xülasə

Xalqın suveren hüququnun həyata keçirilməsinin üsullarından biri kimi referendum institutu həmişə hüquqi tədqiqatların obyektinə olmuşdur. Bu institutun konstitusiyaya düzəlişlərin edilməsində əhəmiyyətinin tədqiq edilməsinə hər zaman ehtiyac duyulur.

Hazırkı məqalədə referendumun anlayışı verilmiş, bu anlayışın etimoloji təhlili verilmiş, inkişaf tarixi nəzərdən keçirilmiş, bu institutun konstitusiyalara düzəlişlərin edilməsində rolu araşdırılmış və müxtəlif qanunvericilik aktları əsasında təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: referendum, konstitusiya, ümumxalq səsverməsi, demokratiya, xalqın iradəsi

Gülsu Asadli
National Aviation Academy
master student
gasadli2001@gmail.com

Role of referendum in constitutional amendments

Abstract

As one of the methods of exercising the sovereign right of the people, the institution of referendum has always been the object of legal studies. There is always a need to study the importance of this institution in constitutional amendments.

In this article, the concept of referendum is given, etymological analysis of this concept is given, the history of development is reviewed, the role of this institution in making amendments to the constitutions is investigated and it is analyzed on the basis of various legislative acts.

Keywords: referendum, constitution, popular vote, democracy, will of the people

Giriş

Referendum latınca “referee” sözündən götürülüb, mənası “xəbər verilməli olan” deməkdir (Straşun, 2007: 493). Hüquq ensiklopediyasında referenduma “ən mühüm dövlət məsələlərinin ümumxalq səsverməsinə çıxarılması” kimi anlayış verilir (Quliyev, 2007: 881).

Bəzi ədəbiyyatlarda referendumun “öz suveren hüququnu həyata keçirən xalqın səsverməyə qoyulan məsələlər haqqında qəbul etmək və ya rədd etmək barədə münasibətlərini bildirməsini təmin edən birbaşa demokratiyanın təzahür forması” kimi tərifinə rast gəlinir (Solak, 2013: 58). Referendumda xalqın iradəsi birbaşa təzahür edir. Burada artıq xalqın seçdiyi və onun iradəsini təhrif edə biləcək şəxslər yoxdur (Əsgərov, 2011: 342).

Seçkili orqanların formalaşdırılması yolu ilə xalqa dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsində iştirak etmək imkanı verən nümayəndəli demokratiyadan fərqli olaraq, birbaşa demokratiya bilavasitə xalq hakimiyyəti kimi çıxış edir və dövlətin idarə olunmasında xalqın təşəbbüsünü, öz fəaliyyətini, dövlət qərarlarının qəbul edilməsində onun birbaşa iradəsini ifadə edir. Referendum institutu da xalqın öz iradəsini ifadə etmə forması olaraq birbaşa demokratiyanın təzahürüdür.

Hüquq ədəbiyyatlarında referendumla yanaşı plebisit anlayışından da istifadə edilir. Plebisit, latınca “plebiscitum” sözündən olub, mənası xalqın, plebisin qərarı olmaqla seçicilərin səsverməsidir (Çirkin, 2007: 289). Straşuna görə, hüquqi nöqteyi-nəzərdən referendum ilə plebisit arasında fərq yoxdur-onlar sinonimdir. Ancaq stilistik fərqlər var, plebisit o məsələlər üzrə

referendum deyilir ki, onlar region və ölkə üçün taleyüklü əhəmiyyət daşıyır. Məsələn, seçicilərin səsverməsi ilə idarəetmə forması haqqında, mövcud rejimin davam etməsi haqqında, ölkə liderinə etimad haqqında məsələlər həll olunursa, bir çox hallarda referendum rəsmi və ya qeyri-rəsmi olaraq plebisit adlandırılır (Straşun, 2007: 493). Bəzi ölkələrin qanunvericiliyində plebisit referendumla eyni mənaya gələn termin kimi istifadə edilir.

Bəlli bir müddətdə faktiki olaraq iqtidarı əlində saxlayan şəxslərin hazırladıqları konstitusiyaya layihəsini müzakirə edilməsi üçün heç bir imkan yaratmadan “bəli” və ya “xeyr” ilə nəticələnmə biləcək bir xalq səsverməsinə təqdim etmələri plebisitdir. Referendumda mətnə, plebisitdə isə şəxs və həmin şəxsin siyasətinə səs verilir (Solak, 2013: 66). Hazırlanan konstitusiyaya layihəsi “məhdud azadlıq şəraitində” səsverməyə çıxarılır, layihə üzərində hər hansı, xüsusilə də tənqidi müzakirələrə yol verilmir, xalq təzyiq altında saxlanılır. Plebisitə misal olaraq, 1799-cu ildə Napoleon Bonapartın xalqa qəbul etdirdiyi konstitusiyayı göstərmək olar. Bonapart özünə qarşı olduqca “hörmətli və sadıq” davranan bir komissiya tərəfindən hazırlanan konstitusiyayı, onunla bağlı hər hansı mübahisə və müzakirə aparılmasına imkan yaratmadan xalq səsverməsinə çıxarmışdı. Bu səbəbdən bu tip konstitusiyaya quruluşuna “Bonapartist Konstitusiyaçılıq” deyilir (Gözlər, 2017). Bu mənada plebisit totalitar və avtoritarların əllərində vasitəyə çevirdikləri antidemokratik ümumxalq səsverməsidir.

Həmçinin, ədəbiyyatlarda referendumla yanaşı bəzən “ümumxalq rəy sorğusu” ifadəsindən də istifadə edilir. Sovet konstitusiyalarında bu anlayışlar bərabərləşdirilirdi. Belə ki, 1937-ci il Azərbaycan SSR Konstitusiyasının 33-cü maddəsinin “r” bəndində yazılmışdır ki, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti “ümumxalq sorğusunu (referendumu) keçirir” Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyası (əsas qanunu), 1965: 10). Konstitusiyanın mətnindən görüldüyü kimi, burada referendum tamamilə ümumxalq sorğusuna bərabər tutulur. Lakin belə bərabərləşdirməylə bir çox nüfuzlu alimlər razılaşırlar. Çirkin qeyd edir ki, ümumxalq sorğusu bütün ölkə əhalisinin rəyini aşkara çıxarmağı nəzərdə tutur. Lakin bu həmişə səsvermə yolu ilə həyata keçirilmir. Sorğu bu və ya digər ictimai təşkilat və ya mətbuat tərəfindən də keçirilə bilər. Əgər belə sorğu dövlət orqanları tərəfindən keçirilirsə, o hüquqla təzim olunur və konstitusiyahüquq institutu sayılır (Çirkin, 2007: 290). Ümumxalq sorğusunun ümumxalq səsverməsi deyil, seçicilərin baxışlarının aşkar edilməsi, onlarla məsləhətləşmə olması kimi xüsusiyyətlər onu referendumdan fərqləndirir.

Referendumlar müxtəlif məqsədlərlə keçirilir ki, bunlardan biri də konstitusiyalara düzəliş edilməsidir. İctimai həyatda baş verən dəyişikliklərlə, siyasi qüvvələr nisbətinin dəyişməsi ilə əlaqədar hər bir Konstitusiyaya dəyişdirilə bilər, bəzən isə mütləq dəyişdirilməlidir (Straşun, 2001: 76). İnsan hüquq və azadlıqlarının təminatını, vətəndaş cəmiyyətinin təkamülünü, habelə dövlətin idarəçilik mexanizmlərinin səmərəli fəaliyyətini tənzimləyən qanunların dövrün tələblərinə uyğun müasirləşdirilməsi inkişaf etmiş ölkələrdə zəruri səciyyə daşıyır. Konstitusiyaların, xüsusən uzun müddətdir fəaliyyət göstərən konstitusiyaların dəyişməsinə səbəb bəzən onların xeyli dəyişdirilmiş tarixi şəraitə uyğunlaşmasına olan ehtiyacdır. Belə dəyişikliklərin məqsədi isə bir qayda olaraq, mövcud hüquq qaydasının əsaslı şəkildə pozulması deyil, daha çox konstitusiyaya aktının cari vəziyyətin tələbatlarına uyğunlaşdırılmasıdır. Konstitusiyaya ilə tənzimlənən münasibətlərin nisbi sabitliyinə baxmayaraq, konstitusiyaya dəyişdirilə bilməzsə, daima dəyişən və inkişaf edən cəmiyyətin arzu və istəklərinə cavab verməsi mümkün deyildir.

Konstitusiyaya düzəlişlər müxtəlif qanunvericiliklərdə fərqli terminlə ifadə olunur və bu terminlərin ifadə etdiyin mənənin “əhatə dairəsi” ilə bağlı fikirlər ədəbiyyatlarda mübahisəli məsələlərdən biridir. Məsələn, Fransa Konstitusiyasında bu “revision”, İspaniya Konstitusiyasında “reforma”, Almaniyanın Konstitusiyasında “anderug” terminləri ilə ifadə edilir. Bəzi ölkələrdə bu terminlər təkcə konstitusiyanın bir neçə müddəsinə düzəliş edilməsini deyil, həm də konstitusiyanın bütünlükdə dəyişdirilməsi mənasını verir (Roznai, 2014: 129).

Konstitusiyalar tam və qismən dəyişdirilə, yəni onlara tam və qismən yenidən baxıla bilər. Tam yenidən baxılma konstitusiyanın tamamilə yeni redaksiyada qəbulunu nəzərdə tutur ki, bu cür yenidən baxma yalnız siyasi qüvvələr nisbətində dövlətin yeniləşməsinə tələb edən əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verməsi halında məqbul sayıla bilər. Buna görə də, konstitusiyaya tamamilə

yenidən baxılması üçün ayrı-ayrı düzəlişlərlə müqayisədə daha sərt şərtlər tələb olunur (Straşun, 2007: 79). Avropa ölkələrinə nəzər saldıqda, konstitusiyaya tamamilə yenidən baxılmasının qayda və şərtlərini nəzərdə tutan konstitusiyalara rast gəlmək mümkündür. İsveçrə və İspaniyanın konstitusiyalarını buna misal göstərmək olar. İsveçrə Konstitusiyasında konstitusiyaya tam yenidən baxılması məsələsi müfəssəl tənzimlənmişdir. Konstitusiyaya əsasən, İsveçrə Konstitusiyasına tam və ya qismən yenidən baxıla bilər. Federal Parlamentin palatalarından biri tam yenidən baxış barədə təklif irəli sürərsə, digər palata isə onunla razılaşmazsa və ya tam yenidən baxışla bağlı təklifi 100 000 seçici irəli sürərsə, bu halda yenidən baxışın olub-olmaması barədə məsələ İsveçrə xalqının səsverməsinə çıxarılır. Səs verən seçicilərin əksəriyyətinin müsbət cavab verdiyi halda, konstitusiyaya tam şəkildə yenidən baxış keçirilməsi üçün Parlamentin hər iki palatası yenidən seçilməlidir. Konstitusiyaya həm tam, həm də qismən yenidən baxılması – yəni, düzəlişlərin həyata keçirilməsi yalnız referendum vasitəsilə mümkündür (Straşun, 2007: 496).

Konstitusiyaya qismən yenidən baxılması dedikdə isə konstitusiyanın konseptual əsasını təşkil edən müddəalar məcmusuna toxunmadan, ona bu və ya digər maddənin əlavə edilməsi, onların çıxarılması və ya mövcud müddələrin dəyişdirilməsi başa düşülür.

Schaffner də daxil olmaqla bir qrup müəlliflər isə hesab edir ki, ümumiyyətlə düzəliş termini konstitusiyanın dəyişdirilməsini nəzərdə tutur, lakin o özündə yeni bir konstitusiya kimi qəbul ediləcək dərəcədə radikal bir dəyişikliyi ehtiva etməməlidir. Çünki “düzəliş” termini özü müəyyən məhdudiyətlərlə çərçivələnir, o nəyisə “məhv etmək” deyil, “dəyişdirmək” gücünə malikdir (Schaffner, 2005: 1494). Bu müəlliflər düzəliş mənasını ifadə edən terminlərin geniş deyil, dar mənada başa düşülməli olduğu və konstitusiyaya tam şəkildə deyil, yalnız qismən yenidən baxılmasını ehtiva etdiyi qənaətinə sahibdirlər. Hesab edirik ki, düzəliş terminin leksik şərhindən hüquqi nəticələr çıxarmaq çətindir. Buna görə də, bu terminə hər bir ölkənin öz qanunvericiliyi və onun praktiki tətbiqi aspektindən yanaşılmalıdır.

Konstitusiyalar onların dəyişdirilməsinin mürəkkəblik dərəcəsi ilə əsaslı olaraq çevik və sərt konstitusiyalara bölünür. Çevik konstitusiyalara dəyişikliklər adı qanunların qəbul edilməsi yolu ilə edilsə də, sərt konstitusiyalara düzəlişlər edilməsi daha mürəkkəb qaydada həyata keçirilir. Konstitusiyanın sərt olması onun sabitliyini qorumaq məqsədi daşıyır. Bu isə öz növbəsində konstitusiyanın nüfuzunun güclənməsinə və konstitusiya quruluşunun nisbi sabitliyinə şərait yaradır. Straşun sərt konstitusiyaları sərt və xüsusilə sərt olmaqla iki hissəyə ayırır ki, düzəlişlərin referendumla edildiyi konstitusiyaları xüsusilə sərt konstitusiyalara aid edir (Straşun, 2007: 109).

Demək olar ki, əksər dövlətlərin konstitusiyalarında ona bu və ya digər formada düzəlişlər edilməsi imkanı nəzərdə tutulmuşdur. Təbii ki, referendum konstitusiyaya düzəlişlər edilməsinin yeganə vasitəsi deyil və müxtəlif ölkələrdə konstitusiyaya düzəlişlər üçün fərqli mexanizmlər tətbiq edilir. Məsələn, geniş tətbiq edilən formalardan biri konstitusion düzəlişlərin parlament tərəfindən həyata keçirilməsidir. Konstitusion düzəlişlərə dair təşəbbüsün həyata keçirilməsi ilə düzəlişlərə dair layihənin parlamentdə ilk oxunuşu arasındakı müddətlərdən, düzəlişlərin bir neçə dəfə oxunuşdan keçirilməsi, parlamentdə konstitusion düzəlişlərin edilməsi üçün tələb olunan səs çoxluğu və s. hallardan əsaslı olaraq ayrı-ayrı ölkələrdə fərqli qaydalar tətbiq edilir (European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission), 2018: 8). Bir qayda olaraq konstitusion düzəlişlər üçün parlamentdə adı qanunların qəbuluna nisbətə daha yüksək səs çoxluğu tələb olunur. Parlamentdə konstitusion düzəlişlərin edilməsi üçün mütləq səs çoxluğundan (50%+1) tutmuş parlament üzvlərinin 3/5-nə qədər dəyişən müxtəlif tələblərə rast gəlmək mümkündür. Səs çoxluğunun yuxarı hədlərdə müəyyən edilməsində əsas prinsip ondan ibarətdir ki, bu asanlıqla düzəliş edilməsinin qarşısını almaqla yanaşı mövcud hökuməti düzəlişlərin edilməsi üçün müxalifət və digər partiyalarla danışıqlar aparmaq məcburiyyətində qoyur (Bockenforde, 2017: 6).

İkpalatalı parlamentlərin mövcud olduğu ölkələrdə müəyyən istisnaları nəzərə alınmaqla, bir qayda olaraq hər iki palatanın təsdiqi tələb olunur. İkpalatalı parlamentlərdə konstitusion düzəlişlərin səsə qoyulması zamanı tələb olunan səs çoxluğu dəyişir. Hər iki palatanın üzvlərinin mütləq səs çoxluğu (məsələn, İsveçrə), parlamentin hər iki palatasında 2/3 səs çoxluğu (məsələn, İtaliya), yuxarı palatada mütləq səs çoxluğu, aşağı palatada 2/3 səs çoxluğu (məsələn, İspaniya) və

s. buna misal göstərmək olar (European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission), 2009: 10).

Federativ, həmçinin mərkəzləşdirilməmiş quruluşa malik olan bir çox ölkələrdə dövlətlərin siyasi-ərazi quruluş forması konstitusiyaya dəyişikliklərə təsir etməklə federasiya subyektlərinin, həmçinin nisbi müstəqilliyə malik subyektlərin bu prosesdə iştirakı ilə nəticələnir. Belə hallarda ştatların və ya əyalətlərin qanunverici orqanları tərəfindən təsdiq edilmə, federasiya subyektlərinin hər birində referendumun keçirilməsi kimi yollarla onların razılığı ifadə olunur. Məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatlarının Konstitusiyasına dəyişikliklərin təsdiq edilməsi Konqresin seçimi ilə ştatların qanunverici orqanlarının 2/3-si tərəfindən və ya ştatların konstitusiya qurultaylarının 2/3 –si tərəfindən həyata keçirilir. İndiyə qədər ABŞ konstitusiyasına Konqres tərəfindən təklif edilən düzəlişlərdən yalnız biri, 21-ci düzəliş təsdiqlənməsi üçün ştat qurultaylarına yönəldilmiş, digərləri isə hər bir ştatın qanunverici orqanı tərəfindən təsdiq olunması üçün təqdim edilmişdir (Gehring, 2016: 9).

Həm parlament tərəfindən, həm də referendum vasitəsilə düzəlişlər edilməsinin mümkünlüyünü nəzərdə tutan forma da konstitusiyaya dəyişikliklərin üsullarından biridir. Bəzi ölkələrdə isə konstitusiyaya referendum yolu ilə dəyişiklik qadağan edilmişdir. Məsələn, Portuqaliya Respublikasının qüvvədə olan konstitusiyasının 115-ci maddəsinin 4-cü hissəsinin a) bəndinə əsasən, konstitusiyaya düzəlişlər barəsində referendum keçirilməsi istisna olunan hallar sırasındadır (16).

Bundan başqa konstitusiyaya düzəlişlərin rəsmi vasitələrindən başqa, “qeyri-rəsmi” vasitələri də mövcuddur. Konstitusiya nəzarəti sisteminin mövcud olduğu ölkələrdə konstitusiya müddəalarının və konepsiyalarının məzmun və mənasının konstitusiyanın şərh yolu ilə dəyişdirilməsini buna misal göstərmək olar. Bu qeyri-rəsmi dəyişiklik üsulu konstitusiyaya rəsmi dəyişiklik edilməsi prosedurunun xüsusilə mürəkkəb olduğu ölkələr üçün xarakterikdir. Məsələn, dəyişiklik prosedurunun olduqca sərt olması səbəbindən ABŞ Konstitusiyasına 232 il ərzində cəmi 27 düzəliş edilə bilmişdir. Bununla yanaşı konstitusiyanın dəyişən sosial, mədəni və siyasi tendensiyalara uyğunlaşdırılması məqsədilə ABŞ Ali Məhkəməsi tərəfindən konstitusiyanın və onun müddəalarının təfsiri nəticəsində konstitusiyanın əsas mətni dəyişdirilmiş və ya mövcud vəziyyətə uyğunlaşdırılmışdır (17).

Göründüyü kimi konstitusiyaya düzəlişlər edilməsi üçün kifayət qədər rəngarəng və müxtəlif mürəkkəbliyə malik mexanizmlər mövcuddur. Digər mexanizmlərin tətbiqinə varmadan konstitusiyaya düzəlişlər edilməsinin vasitələrindən biri kimi referendumla bağlı məsələlərə qayıtmaq məqsədmüvafiq hesab edirik.

Konstitusiyaya düzəlişlərin referendum yolu ilə edilməsi bir sıra dövlətlərin qanunvericiliyində öz əksini tapmışdır. Konstitusiyanın qəbul edilməsi, həmçinin ona dəyişiklik və əlavələr edilməsi haqqında məsələlərin həll olunduğu referendumda **konstitution referendum** deyilir (Solak, 2011: 5).

Referendumun keçirilməsi hər bir dövlətdə dəqiq tənzimlənir. Çünki referendum xalqın iradəsini aşkarlamağa imkan verən bir mexanizmdir və xalqın iradəsinin təhrif edilməsi, yaxud ondan sui-istifadə edilməsi cəmiyyət və dövlət üçün ağır nəticələr verə bilər (Əsgərov, 2011: 342).

Referendum xalqın iradəsinin aşkarlanmağına xidmət etdiyindən, referendumda iştirak etmək hüququ olan şəxslərin konstitusiya düzəlişləri ilə bağlı referendumda hansı nisbətdə iştirakı da önəmli məsələlərdən biridir. Çünki referendum vasitəsilə bəzən çoxluğun deyil, azlığın iradəsi müəyyən oluna bilər. Məsələn, 2001-ci ildə Botsvanada səsvermə hüququ olan şəxslərin 5%-dən daha azının iştirak etdiyi referendumla bir neçə konstitusiya dəyişikliyi təsdiq edilmişdir (Əsgərov, 2011: 9). Bunun qarşısını almaq üçün bəzi ölkələrin referendumda dair qanunvericiliyində seçici fəallığı ilə bağlı xüsusi tələblər müəyyən edilir. Sloveniya Konstitusiyasının 170-ci maddəsinə əsasən, konstitusiya düzəlişləri yalnız seçicilərin mütləq əksəriyyətinin (yəni, 50%-dən çoxunun) iştirak etməsi halında mütləq səs çoxluğu (50%+1) ilə həyata keçirilə bilər (Solak, 2011: 42). Həmçinin, Koreya Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin 2-ci hissəsinə görə referendumda təqdim olunmuş konstitusiyaya dəyişikliklər edilməsi ilə bağlı təkliflər yalnız

səsvermə hüququ olan seçicilərin yarısından çoxu səs verdikdə-yəni, səsvermədə iştirak etdikdə və verilmiş səsə yarısından çoxunun təkliflərinə leyhinə olduğu halda dəyişikliklər təsdiqlənir (European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission), 2008: 7).

Konstitusiyaya düzəlişlərin edilməsi vasitəsi kimi referendum xüsusilə konstitusiyanın özünün referendumla qəbul edildiyi ölkələr üçün xarakterikdir. Xalqın qəbul etdiyi konstitusiya dövlətin hüquqi və siyasi təməli hesab edilərək, öz legitimliyini xalqdan alır. Xalq yalnız dövrü seçkilər yolu ilə öz suveren hüququnu həyata keçirirsə və öz qəbul etdiyi konstitusiyaya düzəliş edə bilmirsə, bu zaman demokratiya natamam qalır.

Bəzi müəlliflər referendumun əhəmiyyətini həddən artıq qabardılar. E.Olivierə görə, “ümumxalq səsverməsi olmadan xalqın suverenliyi uydurmadan başqa bir şey deyil... Suverenlik yalnızca dörd beş ildən bir sandığa atılan bir seçki bülleteni ilə həyata keçirilə bilməz... Bir seçki günündən digər seçki gününə qədər xalq suverenliyi yuxuda olur. Referendum isə onu həmişə oyaq saxlayır” (Gözlər, 1988: 100). Referendum da daxil olmaqla birbaşa demokratiyanın əsas üstünlükləri kimi bir qayda olaraq aşağıdakı arqumentlər irəli sürülür: xalqın dövlətin və cəmiyyətin taleyini həll etdiyini hiss etməsi və onun bu istiqamətdə məsuliyyətinin artırılması; vətəndaşların daha çox siyasətə cəlb edilməsinə və iştirakına imkan yaratması; (Svensson, 2007: 4) xalqın ictimai əhəmiyyətli məsələlər barədə düşünməyə vadar edilməsi; onların vətənpərvərlik duyğularının inkişaf etdirilməsi (Gözlər, 1988: 100) və s.

Referendumun üstün cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, düzəlişin, yəni hər hansı əlavə və dəyişikliyin edilməsinin mürəkkəb mexanizmləri sırasına daxil olan referendum konstitusiyayı elastiklikdən-ASANLIQLA dəyişdiriləbilmə imkanından məhrum edir. Məhz konstitusiya ölkənin əsas və ali hüquqi qüvvəyə malik aktı olduğundan, onu hakimiyyətə gələn siyasi qüvvələrin sui-istifadəsindən qorumaq üçün konstitusiyaya düzəlişlər edilməsinin xüsusi mürəkkəb prosedurları müəyyənləşdirilir.

Referendumun əleyhdarları isə əks arqumentlər irəli sürərək qeyd edirlər ki, referendumlarda adi vətəndaşlar mürəkkəb münasibətləri tənzimləyən qanunları və ya normaları düzgün qiymətləndirə bilmir, onlar barəsində lazımi bilgiyə və məlumata sahib olmurlar. Buna görə də onların qənaətləri çox zaman obyektiv deyil, subyektiv və birtərəfli mühakimələrə əsaslanır (Bulmer, 2017: 10). M.V.Balqay qeyd edir ki, referendumun keçirilməsinin səbəblərindən biri dövlət hakimiyyət orqanlarının məsuliyyətini daşımağa cəsarət etmədiklərin bəzi məsələləri xalqın təsdiqinə buraxmaqdır (Bağlay, 2007: 435).

Nəzərə alınmalıdır ki, referendum hər nə qədər hüquqi institut olsa da, referendumla həll edilən məsələlər və qəbul edilən qərarlar bir çox hallarda siyasi qərarlar olur. Konstitusiyaya düzəlişin üsulu kimi sərtlik və çeviklik arasında tarazlığı təmin edəcək bir formul irəli sürmək çətindir. Çünki, seçki sistemindən və əhəmiyyətli siyasi partiyaların sayından asılı olaraq, müəyyən bir üstünlük və ya səsçoxluğu ilə bağlı tələbi ödəmək bir dövlətdə xeyli çətin olduğu halda, eyni tələblər başqa bir dövlətdə konstitusiyaya düzəliş etmək üçün maneə yaratmaya bilər. Buna görə də, konstitusiyanın həqiqi sərtliyini və çevikliyi müəyyən edən əsas amil onu əhatə edən siyasi mədəniyyətdir (Bockenforde, 2017: 21).

Hesab edirik ki, konstitusiyaya düzəlişlərin üsulu kimi referendum və ayrı-ayrı ölkələrin qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilən dəyişiklik edilməsinin başqa üsullarının birinin digərinə münasibətdə əhəmiyyətinin şişirdilməsi, onların sırf nəzəri baxımdan demokratik və anti-demokratik olaraq qruplaşdırılması düzgün olmazdı. Belə ki, hər bir dövlətin öz qanunvericiliyi ilə tənzimlənən konstitusiya düzəlişlərinin həyata keçirilmə formaları həmin dövlətin siyasi sistemindən, ərazi quruluşundan, idarəetmə formasından, siyasi mədəniyyətindən, siyasi şəraitdən, ölkənin tarixindən və s. amillərdən asılı olaraq müəyyən edilmişdir. Məsələn, federativ dövlət quruluşuna malik bir çox ölkələrdə - Amerika Birləşmiş Ştatları, Almaniya kimi dövlətlərin konstitusiyasında konstitusiyaya dəyişiklik edilməsi zamanı referendumun tətbiqi nəzərdə tutulmamışdır (Solak, 2011: 7). Əlbəttə ki, bu həmin ölkələrdə baş vermiş konstitusion düzəlişlərin qeyri-demokratik yolla həyata keçirilməsi demək deyil.

Nəticə

Beləliklə, konstitusiyaya düzəlişlərinin referendumla yanaşı alternativ vasitələrinin olması və ya konstitusiyanın qəbulu və düzəlişi zamanı referendum keçirilməməsi həmin dövlətin anti-demokratik olması anlamına gəlmir. Eyni zamanda bunun əksi də doğrudur, yəni bir dövlətdə konstitusiyaya düzəlişlərinin referendum yolu ilə edilməsi öz-özlüyündə həmin dövlətin demokratik hesab edilməsinə əsas vermir. Çünki, bəzi hallarda referendum yalnız bu və ya digər dövlətin totalitar cizgilərini gizlətmək üçün pərdədir. Buna görə də, hesab edirik ki, hər bir dövlətdə özünəməxsus amillərdən asılı olaraq konstitusiyaya düzəlişlərin bu və ya digər üsulunun tətbiqi məqbul hesab oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Straşun, B.A. (2007). Xarici ölkələrin konstitusiyaya (dövlət) hüququ. 4 cildə, I-II cildlər. Bakı: Qanun, 728 s.
2. Quliyev, A.İ. (2007). Hüquq ensiklopediyası. Bakı: Qanun, 1108 s.
3. Solak, M. (2013). TBMM Araşdırma: Birbaşa Demokratiya Aləti kimi Referendum. Demokratiya və Siyasi İştirak üzrə Beynəlxalq Konfransın Materialları. İstanbul, s.58-67.
4. Əsgərov, Z.A. (2011). Konstitusiyaya hüququ. Dərslik. Bakı: Bakı Universiteti, 760 s.
5. Çirkin, V.Y. (2007). Xarici ölkələrin konstitusiyaya hüququ (ruscadan tərcümə). Bakı: Digesta, 720 s.
6. Straşun, B.A. (2007). Xarici ölkələrin konstitusiyaya (dövlət) hüququ. Dərslik, 4 cildə, III cild, Xüsusi hissə. Bakı: Qanun, 883 s.
7. Gözlər, K. (2017). "Referendum, yoxsa Plebissit?", 19 s. URL: <http://www.anayasa.gen.tr/plebisit.pdf>
8. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyası (əsas qanunu). (1965). Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 29 s.
9. Straşun, B.A. (2001). Xarici ölkələrin konstitusiyaya (dövlət) hüququ. Ümumi hissə: Konstitusiyaya (dövlət) hüququ və onun əsas institutları. I cild. Bakı: ABU, 383 s.
10. Roznai, Y. (2014). Unconstitutional Constitutional Amendments: A Study of the Nature and Limits of Constitutional Amendment Powers: for the degree of Doctor of Philosophy. London, 363 p.
11. Schaffner, J. (2005). "The Federal Marriage Amendment: To Protect the Sanctity of Marriage or Destroy Constitutional Democracy?" American University Law Review 54, № 5, pp.1487-1536. URL: <http://digitalcommons.wcl.american.edu/aulr/vol54/iss6/1>
12. European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission). (2018). Code of Good Practice on Referendums. Contributions by Mr Pieter van DĪJK, Mr François Luchaire, Mr Giorgio Malinverni. Strasbourg, 24 p.
13. Bockenforde, M. (2017). Constitutional Amendment Procedures (International IDEA Constitution-Building Primer 10), Sweden, 32 p. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/constitutional-amendment-procedures-primer.pdf>
14. European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission). (2009). Final Draft Report on Constitutional Amendment Procedures. Strasbourg, 47 p.
15. Gehring, M. (2016). United States Constitutional Amendment Process, Legal Principles for State Legislators. Research Department Minnesota House of Representatives, 57 p.
16. Constitutional Changes by other means. URL: http://www.milforded.org/uploaded/faculty/aiacono/civics/chapter_3_12/text_3.3.pdf
17. Portugal's Constitution of 1976 with Amendments through 2005. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005.pdf
18. Solak, M. (2011). Ölkə Konstitusiyalarında Referendum. TBMM Araşdırma Mərkəzi, 43 s.
19. European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission). (2008). Constitutional Provisions for Amending the Constitution. Strasbourg, 19 p.

20. Gözlər, K. (1988). “Referendumun dəyəri”. Ankara Universiteti Hüquq Fakültəsi Jurnalı, Cild XL, Sayı 1-4, s.97-113.
21. Svensson, P. (2007). Direct and Representative Democracy - Supplementing, not Excluding Each Other. Paper to be presented at the ECPR Joint Sessions. Helsinki, 7-12 May, Workshop, № 18, 31 p.
22. Bulmer, E. (2017). Direct Democracy. International IDEA Constitution-Building Primer 3, Sweden, 33 p.
23. Baglay, M.V. (2007). Konstitutsionnoye pravo Rossiyskoy Federatsii : ucheb. B14 dlya vuzov /6-ye izd., izm. i dop. M.: Norma, 784 s.

Göndərilib: 09.02.2024

Qəbul edilib: 31.03.2024